

Negácia a modálne relátory v slovenčine

Martina Ivanová

1. Funkčno-sémantické kategórie modálnosti a negácie

Pokiaľ ide o súvis medzi modálnosťou a negáciou, v teoretickej literatúre sa stretávame s dvoma prístupmi k chápaniu vzťahu týchto funkčno-sémantických kategórií. Prvý prístup ilustruje stanovisko L. Ďuroviča (1956, s. 28), ktorý negáciu zahŕňa do oblasti modálnosti v širšom zmysle slova. Ako argument uvádza, že negácia síce nevyjadruje vzťah k skutočnosti bezprostredne, ale prostredníctvom nutného predbežného stupňa, afirmácie, sa vyjadruje popretie zhody výpovede so skutočnosťou, čo ju zaraďuje do oblasti modálnosti. Opačný názor zastávajú tí autori, ktorí zdôrazňujú oddelenosť kategórií negácie a modálnosti. Ako argument uvádzajú, že zatiaľ čo kategoriálne významy negácie odrážajú objektívnu realitu, v prípade modálnosti ide o uplatnenie subjektívnych hodnotiacich postojov k faktickosti propozície (porovnaj napr. Běličová, 1983, s. 4).

Pokiaľ ide o možnosť negácie modálneho relátora a jeho komplementu, operácii negácie môže byť vystavený tak modálny relátor, ako aj infinitívny autosémantický komplement modálneho relátora, prípadne aj obe časti. V tejto súvislosti sa v Mluvnici češtiny III. (1987, s. 271) uvažuje o externej forme negácie (ak sa operátor negácie viaže na modálny relátor), internej forme negácie (ak sa operátor negácie viaže na infinitívny autosémantický komplement modálneho relátora) a o interno-externej forme (ak sa operátor negácie viaže na oba komponenty). E. Benešová (1971, s. 115) konštatuje, že existencia týchto troch modelov je teoreticky možná, avšak výskyt negovaného infinitívu (teda prípady internej a interno-externej formy negácie) je podľa nej nepatrný. Jedným z cieľov našej práce je na základe korpusového výskumu (korpusová verzia prim-4.0-public.all) overiť existenciu jednotlivých modelov negácie, frekvenčne tieto modely opísať a interpretovať komunikačno-pragmatické okolnosti negácie modálnych relátorov.

Negácia modálnych relátorov potvrdzuje centrálnosť dvoch základných modálnych konceptov – nutnosti a možnosti. Ak sémanticko-pragmatickým rámcom možnosti je pripustenie alternatívy realizácie deja (*môžem cvičiť a môžem aj necvičiť*) a sémanticko-pragmatickým rámcom nutnosti zasa vylúčenie alternatívy (*musím cvičiť, ale nemôžem necvičiť*), potom negácia potvrdzuje komplementárny vzťah týchto konceptov: negácia modálneho operátora s významom možnosti ruší pripustenie alternatívy v prospech jedného riešenia situácie (*môžem pracovať a môžem nepracovať* → *nemôžem pracovať, t. j. musím nepracovať*) a negácia modálneho operátora s významom nutnosti zasa ruší vylúčenie alternatívy v prospech viacerých alternatív riešenia situácie (*musím pracovať* → *nemusím pracovať, t. j. môžem pracovať a môžem nepracovať*).

Medzi kladnými a zápornými tvarmi modálnych relátorov sa uplatňujú funkčne synonymné vzťahy. Na tomto základe teda možno jednotlivým modálnym relátorom prisúdiť recipročné modálne koreláty.¹

typ negácie	externá N	interná N	interno-externá N
modálny relátor			
musieť	nemusím pracovať RMK: môžem/smiem nepracovať	musím nepracovať RMK: nemôžem/nesmiem pracovať	nemusím nepracovať RMK: môžem/smiem pracovať
môcť	nemôžem pracovať RMK: musím nepracovať	môžem nepracovať RMK: nemusím pracovať	nemôžem nepracovať RMK: musím pracovať
mať	nemám pracovať RMK: mám nepracovať	mám nepracovať RMK: nemám pracovať	nemám nepracovať RMK: mám pracovať
smieť	nesmiem pracovať RMK: musím nepracovať	smiem nepracovať RMK: nemusím pracovať	nesmiem nepracovať RMK: musím pracovať
chcieť	nechcem pracovať RMK: chcem nepracovať	chcem nepracovať RMK: nechcem pracovať	nechcem nepracovať RMK: chcem pracovať
vedieť	neviem pracovať RMK: (?) viem nepracovať	viem nepracovať RMK: (?) neviem pracovať	neviem nepracovať RMK: musím pracovať

RMK: recipročný modálny korelát

V zásade platí, že pri modálnych relátoroch s významom nutnosti a možnosti (*musieť*, *môcť* a *smieť*) sa modálne korelácie pri negácii realizujú prostredníctvom zmeny typu negácie interlexematicky (v korelačnom vzťahu sú lexémy *musieť* na jednej strane a *môcť* a *smieť* na strane druhej), v prípade modálnych relátorov *chcieť* a *mať* intralexematicky, iba zmenou typu negácie v rámci tej istej lexémy, v prípade modálneho relátora *vedieť* pri externej a internej negácii RMK neevidujeme, pri interno-externej negácii vymedzujeme ako recipročný modálny korelát modálny relátor *musieť*, ktorý v tomto prípade vyjadruje inherentnú necesitatívnosť.

Aj tu sa potvrdzuje úzka spätosť modálnych konceptov nutnosti a možnosti. V skupine periférnejších modálnych relátorov *vedieť*, *chcieť* a *mať* (o centrálnych a periférnych modálnych komponentoch pozri Ivanová, 2009a) takúto komplementaritu neevidujeme. Ďalším cieľom našej práce je overenie funkčnosti týchto synonymických modelov z hľadiska ich aplikovateľnosti v reálnych výpovediach.

2. Postup pri vyhľadávaní

Vyhľadávanie prípadov negácie je uľahčené tým, že negované tvary modálnych relátorov sa v korpuse lematizovali ako samostatná lemma. Pri vyhľadávaní

¹ V tejto tabuľke nereflktujeme rozdiel medzi deontickými a nedeontickými významami modálnych relátorov.

externej negácie sme postupovali tak, že sme pri príslušnom modálnom relátore zadali ako príkaz lemmu negovaného tvaru a ďalej sme selektovali jeho kolokácie s infinitívom sloviess rozsahu 0 – 3. Osobitne sme vyhľadávali prípady analytického futúra pomocou požiadavky [word="nebud.*"] a na pravej strane sme pomocou príkazu word selektovali kolokácie s modálnym relátorom v rozsahu 0 – 3.

Pri vyhľadávaní prípadov internej negácie sme postupovali tak, že sme v paradigme kladného tvaru príslušného modálneho relátora prostredníctvom pozitívneho filtra zadali vyhľadávací príkaz [tag="Vie-"]. Pre analytické futúrum sme zadali príkaz [word="bud.*"] a na pravej strane sme pomocou príkazu word selektovali kolokácie s modálnym relátorom v rozsahu 0 – 3. V tomto subkorpuse sme pomocou príkazu [tag="Vie-"] hľadali kolokácie s negovaným infinitívom (bolo to nutné najmä pri polysémických slovesách *vedieť, chcieť a mať*).

Pri vyhľadávaní interno-externej negácie sme postupovali tak, že sme pri príslušnom modálnom relátore zadali ako príkaz lemmu negovaného tvaru a ďalej sme selektovali jeho kolokácie s negovaným tvarom infinitívov sloviess prostredníctvom príkazu [tag="Vie-"] v rozsahu 0 – 3. Pre analytické futúrum sme zadali príkaz [word="nebud.*"] a na pravej strane sme pomocou príkazu word selektovali kolokácie s modálnym relátorom pomocou príkazu [tag="Vie-"] v rozsahu 0 – 3.

3. Modálny relátor *musieť*

a) Model: NEG-M – V_{inf}

Kolokačné preferencie: *bát sa* (2104), *obávať sa* (1944), *znamenat'* (1185), *hanbiť sa* (1026), *zhodovať sa* (407), *povedať* (373), *trápiť (sa)* (352), *ponáhľať sa* (241), *namáhať (sa)* (203), *zdôrazňovať* (192), *stotožňovať (sa)* (169), *znepokojovať (sa)* (156), *podariť (sa)* (135), *lámať* (126), *súvisieť*, *dopadnúť*, *vysvetľovať*, *pripomínať*, *lámať*, *vrvieť*²

Tento model reprezentuje externý typ negácie, v korpuse je zastúpený 77 408 dokladmi. Negáciou modálneho relátora *nemusieť sa*

a) v rámci deontickej modálnosti ruší povinnosť konať dej a pripúšťa sa možnosť alternatívneho konania:

(1) V stredovekom Nemecku vraj tovariši <nemuseli> v pondelok, resp. v niektoré pondelky u svojho majstra pracovať.

b) v rámci cirkumstančnej modálnosti ruší objektívna nevyhnutnosť realizovať dej a pripúšťať sa možnosť alternatívnej realizácie deja:

(2) O tom, že aj medzi blízkymi jestvuje veľa rozdielov, <nemusíme> nikoho veľmi presviedčať.

c) v rámci epistemickej modálnosti ruší vysoká pravdepodobnosť deja:

(3) Čo máte teraz, <nemusí> byť o sekundu!

² Pri kolokačných preferenciách uvádzame 20 najfrekvencovanejších kolokácií.

V kolokačnej paradigme modálneho relátora *nemusieť* sa preferenčne objavujú procesné psychicko-somatické predikáty (*báť sa, obávať sa, hanbiť sa, trápiť sa, znepokojovať sa, strachovať sa, pretvarovať sa, zúfať si, rozčuľovať sa, smútiť*). Z komunikačno-pragmatického hľadiska často reprezentujú nekategorické druhy výziev s komunikačnou funkciou uistenia alebo povzbudenia:

- (4) Dvere sú zamknuté a ničoho sa <nemusiš> báť.
- (5) Myslím, že sa už <nemusíte> báť hladu, hoci vás teraz opustím.
- (6) Ich lídri im odkazujú, že sa <nemusia> ničoho báť, pretože vláda má všetko pevne v rukách.

Frekventovanou skupinou predikátov v kolokačnej paradigme modálneho relátora *nemusieť* sú tiež akčné komunikačné predikáty (*vysvetľovať, pripomínať, zdôrazňovať, vravieť, ospravedlňovať sa*). V prípade predikátov *vysvetľovať, vravieť* funguje negovaný modálny relátor *nemusieť* ako zámerný metatextový operátor, ktorým hovoriaci uvádza očakávané, neprekvapujúce konštatovanie :

- (7) Hádám <nemusím> vravieť, že som tam strávil deň ako v raji.
- (8) Hádám <nemusím> vravieť, že by som bol rád, keby ma bol niekto videl.
- (9) Že aj Ivana Kadlečíka možno zaradiť do môjho zoznamu „majstrov viet“, <nemusím> asi vravieť.

V prípade predikátov *pripomínať, zdôrazňovať* ide často o výpovede, ktoré vyjadrujú (ne)dovolenie, príkaz/zákaz, resp. (ne)žiaduci dej a funkciou modálneho relátora je tematizácia predpokladu, že adresát o tomto zákaze, resp. nežiaducom deji vie:

- (10) Hádám <nemusím> pripomínať, že predchádzajúcu sezónu by sme neradi zopakovali.
- (11) Iste ti <nemusím> pripomínať, Will, aby si neodišiel z mesta.

Viaceré výpovede možno z komunikačno-pragmatického hľadiska interpretovať ako nepriamu vyhrážku, funkcia negovaného modálneho relátora je tu založená na zmiernení negatívneho potenciálu takýchto výpovedí, jeho úlohou redukovať potenciálne ohrozenie tváre adresáta:

- (12) Iste vám <nemusím> pripomínať, že som jeho dcéra.
- (13) Veru tak, pán kanonik, vám predsa <nemusím> pripomínať, že Daisy Fleeceová je vydatá žena.

Ďalšou skupinou predikátov, s ktorými sa modálny relátor *nemusieť* preferenčne realizuje, sú statické komparatívne predikáty (*znamenat', zhodovať sa, súvisieť*). Modálny relátor *nemusieť* vyjadruje pri statických slovesách primárne neexistenciu objektívnej nutnosti v rámci deontickej modálnosti. Aj v tomto zmysle je potrebné korigovať tvrdenie, že pri statických slovesách modálne relátory vyjadrujú primárne vzťahy v rámci epistemickej modálnosti (pozri Nižníková – Sokolová, 1998).

- (14) Vyššie opísané problémy však <nemusia> zákonite súvisieť s rozdielnymi príjmami.
- (15) Vypadnutie <nemusí> znamenať neúspech.

V mnohých prípadoch je povolená tak deontická, ako aj epistemická interpretácia:

- (16) Posilňovanie sociálnych istôt ešte <nemusí> znamenať budovanie socialistického štátu.
- (18a) Je možné, že posilňovanie sociálnych istôt nebude znamenať budovanie socialistického štátu.
- (18b) Je pravdepodobné, že posilňovanie sociálnych istôt nebude znamenať budovanie socialistického štátu.

b) Model: M – NEG_{V_{inf}}

Kolokačné preferencie: *nesúhlasiť* (13), *nebyť* (5), *nechcieť* (3), *nezmeškať* (2), *neuspieť* (2), *nehýbať (sa)* (2), *ne(u)poslúchnuť* (2), *nedôverovať* (2), *nedávať* (2), *nenechať* (2), *nebrať* (2), *nestratiť* (2), *neveriť* (2) + 54 slovíes s frekvenciou 1

Modálny relátor *musieť* sa na vyjadrovaní internej negácie podieľal v 97 prípadoch, pričom korpusové doklady odhaľujú v jeho kolokačnej paradigme 68 slovíes.

Interným typom negácie sa primárne vyjadruje nutnosť nerealizovať dej v rámci objektívnej nevyhnutnosti.

- (1) No Dominik pokračoval v ceste bez odpovede. Tento raz <musí neposlúchnuť>.
- (2) V každom prípade <musím nedôverovať> vlastným nervom.

Vo väčšine prípadov možno prípady nevyhnutnosti nerealizácie deja vyjadriť aj recipročným modálnym korelátom *nesmieť/nemôcť* na základe zmeny typu negácie na externú.

- (3) Keď sa chceš z bodu A dostať do bodu A, <musíš> sa nehýbať.
- (3a) Keď sa chceš dostať z bodu A do bodu A, nemôžeš/nesmieš sa hýbať.

V závislosti od kontextu však nemožno pri internom type negácie modálny relátor *musieť* recipročným modálnym korelátom plnohodnotne nahradiť vždy. Nemožnosť funkčného nahradenia modálneho relátora jeho recipročným modálnym korelátom sa vzťahuje na prípady, keď medzi kladom a záporom nejde o kontradiktorký vzťah, ale o vzťah kontrárnosti. O kontrárnosti možno hovoriť v tých prípadoch, keď klad a zápor reprezentujú krajné póly, medzi ktorými existuje ešte stredná hodnota:

- (4) Musíme nesúhlasiť vedno s opozíciou.
- (4a) (?) Nemôžeme/Nesmieme súhlasiť vedno s opozíciou.

Zriedkavejšie sa interným typom negácie vyjadruje aj vysoká pravdepodobnosť nerealizácie deja.

- (5) Napokon sa ozval: „<Museli> sme ho nezbadat'. Iste bude vonku pri bričke.“

J. Pavlovič konštatuje (2003, s. 67), že interná negácia je vždy štylisticky príznaková. Na základe korpusového výskumu možno tento názor revidovať. Ako štylisticky nepríznakové hodnotíme napríklad prípady kolokácie modálneho relátora *musieť* s predikátom *nesúhlasiť*, ktoré sa realizujú vo výpovediach s koncesívnou komunikačnou funkciou. Pri vyjadrení odmietnutia sa do opozície stavajú dva

komunikačné princípy: zásada kvality a zdvorilostný princíp. Využitie modálneho relátora *musieť*, prostredníctvom ktorého sa odmietnutie vyjadruje ako (objektívnou skutočnosťou daná) nevyhnutnosť, funguje ako komunikačné alibi pre hovoriaceho.

- (6) Opäť s vami <musím nesúhlasit'>, pretože absolventská prax je zatiaľ veľkým sklamaním.
- (7) Žiaľ, nájdu sa aj takí, s ktorými <musím nesúhlasit'>.
- (8) V tomto bode <musím nesúhlasit'>, namietol Tony a odložil červené plniace pero.

O štylisticky príznakové výpovede s kvalifikátorom knižnosti ide v prípade kolokácie modálneho relátora *musieť* s existenčným predikátom *nebyť*.

- (9) Zatisnutý k plotu bojuje iba o to, aby, keď už <musí nebyť'>, nebol nevinný.
- (10) Dostal som do daru natoľko verný tieň, že by som <musel nebyť'>, aby nebol.

V niektorých prípadoch sa tento negovaný infinitív realizuje v koordinačnej skupine so synonymným verbom v kladnom tvare, v takýchto prípadoch ide o prostriedok posilňovania explikatívnosti textu, resp. o funkčnú redundanciu za účelom ozvláštnenia textu a zvýšenia jeho účinnosti.

- (11) Ak chce s ňou splynúť a teda <musí nebyť'>, nežit', musí zomrieť.
- (12) Žena <musí'> prehliadnuť a nespozorovať všeličo.
- (13) Zdalo sa, akoby si bola spomenula na príkaz, že <musí'> ležať a nevstávať z postele.

Štylistická príznakovosť sa posilňuje striedaním kladných a záporných tvarov toho istého slovesa v rámci jednej výpovede:

- (14) Ak poslúchneme boha, <musíme neposlúchnuť'> seba.
- (15) Človek <musí'> cítiť a necítiť, byť a nebyť.

Štylisticky príznakové sú tiež kolokácie s predikátom *nechcieť*. Štylistickú príznakovosť tu možno vysvetliť na základe modálneho sémantického príznaku [dobrovoľnosť] prítomného vo význame slovesa *chcieť*, ktorý je v napätí s významom nevyhnutnosti:

- (16) Teda všetko sa zvalí na hriešnika, on sám <musí nechcieť'>.

Voľba internej negácie na úkor recipročného modálneho korelátu môže súvisieť v niektorých prípadoch aj s tým, že zatiaľ čo kladný tvar modálneho relátora podčiarkuje aktívny prístup agensa k deju, negovaný tvar je len popretím vôle realizovať dej:

- (17) Všetkou politickou vôľou <musíme nechcieť'>, aby sa nám Hodonín stal Domažlicami.
- (17a) ? Všetkou politickou vôľou nemôžeme chcieť, aby sa nám Hodonín stal Domažlicami.

c) Model: NEG-M – NEG_{Vinf}

Kolokačné preferencie: *nevedomovať si, nesúhlasit', nejest', nepokryť, nestotožňovať sa, nepodariť sa, neponáhľať sa, nezodpovedať, nenaučiť, nepodporiť* – 1 doklad

Interno-externý typ negácie (ktorý sa realizuje ako zdvojený zápor) pri modálnom relátore *nemusieť* je zriedkavý, korpusový výskum potvrdil výskyt len 10 dokladov pri 10 rôznych slovesách.³

Primárnou funkciou interno-externej negácie je vyjadriť možnosť realizácie deja, recipročným modálnym korelátom je v tomto prípade spojenie kladného tvaru modálneho relátora *môcť*, resp. *sieť* s kladným tvarom plnovýznamového slovesa. Z komunikačno-pragmatického hľadiska možno interno-externý typ negácie interpretovať ako oslabenú afirmáciu.

- (1) Ja som osud spoznal v pravom čase, vďaka tomu <nemusel> som nejest', zato ma hnal po odlišnej trase.
- (2) Hoci viem, čo nechcem, viem aj to, čo musím, a to sa <nemusí> nestotožňovať s tým, čo chcem.

Z komunikačno-pragmatického hľadiska interpretuje J. Pavlovič (2003, s. 67) interno-externý typ negácie ako štylisticky príznakový jav. Zdvojený zápor sa zvyčajne považuje za základ štylistickej figúry, ktorá sa označuje ako litotes. Encyklopedický slovník češtiny (2002, s. 253) definuje litotes ako prostriedok na zjemnenie výrazu tým, že sa popiera jeho protiklad, zdvojený zápor teda v tomto zmysle treba považovať za jeden z výrazových prostriedkov na vyjadrenie litotesu. Z funkčného hľadiska je podnetné konštatovanie D. Slančovej (2001, s. 106), ktorá vymedzuje litotes ako prostriedok na zmiernenie sily výrazu. Na základe korpusových dokladov možno potvrdiť, že interno-externý typ negácie sa z komunikačno-pragmatického hľadiska využíva v istých typoch výpovedí na zmiernenie ich ilokučnej sily. Interno-externý typ negácie sa objavuje v asertívnych výpovediach, v ktorých hovoriaci vyjadruje svoju neistotu, resp. opatrné tvrdenie týkajúce sa možnosti realizácie deja.

- (3) Dosiahnuť 2,8-percentný inflačný cieľ sa <nemusí> nepodariť.

Interno-externý typ negácie sa tiež objavuje v permissívnych výpovediach, kde zdvojený zápor slúži ako prostriedok na opatrné, resp. neochotné vyjadrenie súhlasu.

- (4) Opozícia naznačila, že krok <nemusí> nepodporiť.

Častý je prípad, keď sa interno-externá negácia využíva ako prostriedok na pripojenie protikladného tvrdenia k výpovedi. Toto tvrdenie funguje ako korektúra očakávania vzťahujúceho sa na neplatnosť málo pravdepodobného deja alebo stavu. Možnosť realizácie málo pravdepodobného deja sa tak ani jednoznačne nepotvrďuje, ale ani nevylučuje.

- (5) Zle zvolené životné poistenie totiž <nemusí> nepokryť všetky životné riziká, ktoré človeka postretnú.

³ Analytické futúrum sa pri interno-externej negácii nerealizuje.

4. Modálny relátor *môcť*

a) Model: NEG-M – V_{inf}

Kolokačné preferencie: *dovoliť* (6305), *uveriť* (2115), *zaspať* (920), *ubrániť (sa)* (538), *zniest'* (510), *sťažovať* (579), *vydržať* (439), *tušiť* (387), *vystáť* (388), *dočkať sa* (346), *zaručiť* (315), *želať* (221), *poprieť* (231), *odtrhnúť* (195), *uprieť* (154), *uškodiť* (149), *vyhovárať sa* (142), *zdržať (sa)* (137), *rovnať sa* (124), *jestvovať* (124), *nárokovat'*, *podceňit'*, *zazlievať*, *obsiahnuť*, *prikázať*, *suplovať*, *zaváhať*, *opomenúť*, *úverovať*, *osobovať*, *odškriepiť*

Tento model reprezentuje externý typ negácie, v korpuse je zastúpený 261 020 dokladmi. Negáciou modálneho relátora *nemôcť sa*

a) v rámci deontickej modálnosti ruší povolenie konať dej, čiže sa pre konateľa suspenduje možnosť alternatívneho konania (voľby) ako dôsledok zákazu:

(1) Ako radový člen KDH, samozrejme, <nemôžem> hovoriť v mene svojej strany, ale napriek tomu by som rád napísal niečo.

b) v rámci cirkumstančnej modálnosti ruší objektívna možnosť realizovať dej, čiže sa pre konateľa suspenduje možnosť alternatívneho konania (voľby) ako dôsledok objektívnych okolností:

(2) Recenzent sa zvyčajne <nemôže> oprieť o nijaké texty o publikovanom diele, lebo ešte nijaké neboli napísané.

c) v rámci nedeontickej epistemickej modálnosti ruší nízka pravdepodobnosť realizácie alebo platnosti deja:

(3) Pri moci <nemohol> byť viac ako šesť mesiacov.

d) v rámci nedeontickej abilitnej modálnosti sa vyjadruje absencia schopnosti, resp. dispozície realizovať dej

(4) Zatiaľ <nemôžeme> predvídať, v ktorej podobe sa ustáli.

V zásade platí, že epistemické významy sa vo futúre vyjadrujú transpozíciou časovej formy prítomnosti (bližšie pozri Esvan, 2005), analytické futúrum slúži na vyjadrenie deontických (resp. cirkumstančných) významov.

(5) Na budúci týždeň <nemôže> nastať kríza. (epist. i deont./cirkum.)

(6) Deficit verejných financií teda <nebude môcť> budúci rok prekročiť tri percentá hrubého domáceho produktu. (deont.)

V kolokačnej paradigme tohto modálneho operátora sa najčastejšie objavuje performatívne sloveso *dovoliť*, ktoré je v korpuse v dôsledku lematizácie homonymné so slovesom *dovoliť si*. Externou negáciou performatívneho slovesa *dovoliť sa* v koncesívnych výpovediach vyjadruje nedovolenie alebo nesúhlas.

(7) <Nemôžem dovoliť>, aby si s nimi strávila niekoľko dní a nocí.

V kolokácii s druhým najfrekventovanejším slovesom *uveriť* vyjadruje modálny relátor pri externej negácii prekvapenie hovoriaceho, ktoré sa z komunikačno-pragmatického hľadiska profiluje často ako výčitka:

- (8) <Nemôžem uveriť>, že si sa ma opýtal čosi také.
- (9) <Nemôžem uveriť>, že si s ňou spal.

Frekventované sú tiež prípady, keď hovoriaci prostredníctvom takejto kolokácie vyjadruje neistotu, resp. pochybnosť o platnosti deja:

- (10) <Nemôžem uveriť>, veličenstvo, že by ma tá hŕstka nespokojencov pripravila o vašu dlhotrvajúcu priazeň!

Pomerne frekventované je v tomto modeli vyjadrovanie absencie schopnosti, resp. dispozície, predovšetkým fyziologických (*zdržať sa, zaspať, odtrhnúť*) a psychických (*ubrániť sa*) dispozícií. V takomto prípade je modálny relátor synonymný s modálnymi relátormi *vedieť* a *dokázať*.

- (11) Deti sú vyčerpané, no <nemôžu> zaspať.
- (11a) Deti sú vyčerpané, no nevedia zaspať.
- (12) Freitas sa <nemôže> ubrániť tiesnivým pocitom.
- 12a) Freitas sa nedokáže ubrániť tiesnivým pocitom.

V kolokáciách so slovesom *tušiť*, resp. *vedieť* sa externá negácia modálneho relátora využíva v tzv. remediálnych výpovediach s komunikačnou funkciou výhovorky, resp. ospravedlnenia. Modálny relátor so slovesom v nich uvádza explikáciu realizácie nežiaduceho deja. Hlavnou funkciou explikácie je zmenšiť mieru previnenia, za ktoré sa hovoriaci ospravedľuje, poskytnúť mu akési komunikačné alibi:

- (13) Neurobil som to naschvál, <nemohol> som tušiť, že ma premôže spánok, to je isté.

Pri komunikačných predikátoch, ktoré sa objavujú v kolokačnej paradigme tohto modálneho relátora, napr. *poprieť, uprieť, odškriepiť*, sa externá negácia modálneho relátora využíva ako prostriedok na afirmáciu konštatovania hovoriaceho, často v persuzívnych výpovediach:

- (14) A aj my dvaja sa sotva poznáme, to <nemôžeš> poprieť.
- (15) Môžeš si o nás myslieť, čo chceš, kamoška, ale <nemôžeš> odškriepiť, že sme k tebe vonkoncom úprimní.

Evaluatívne postoje sa vyjadrujú v kolokáciách so slovesami *vystáť*, resp. *zniest'*. V prípade postojového slovesa *vystáť* korpusové doklady odhaľujú, že sa vyskytuje takmer výhradne v kolokáciách s modálnym relátorom *nemôcť*.

- (16) Ďalší divák už <nemôže> ďalej zniest' reklamné breaky v programoch TV JOJ.
- (17) Vieš, že toho človeka <nemôžem> vystáť.

Medzi konvencionalizované formy vyjadrovania evaluatívnych postojov s komunikačnou funkciou výčitky, resp. pokarhania patrí v rámci nepravých

interrogatívnych výpovedí ustálená konštrukcia „to + negovaný modálny relátor + kladný infinitív slovesa“:

(18) To si <nemohol> nasušiť seno na zimu?

V direktívnych výpovediach s komunikačnou funkciou prosby, resp. žiadosti sa protiklad kladnej a zápornej formy modálneho relátora neutralizuje.

(19) <Nemohol> by som sa naťahovať s ňou?

(19a) Mohol by som sa naťahovať s ňou?

Vo výpovediach s direktívnou komunikačnou funkciou vysvetľuje M. Hirschová (2006, s. 181) použitie negovanej formy modálneho relátora ako prípad minimalizačnej stratégie v zmysle Leechovho zdvorilostného princípu minimalizácie úsilia adresáta. Negovaná forma totiž umožňuje nadviazať (ako echo) na žiadosť, resp. prosbu zápornou odpoveďou, čím hovoriaci adresátovi signalizuje, že na vyhovenie žiadosti si nečiní nárok a že i odmietnutie bude akceptované. Takéto výpovede však môžu byť mienené aj ironicky:

(20) <Nemohol> by si aspoň predstierať, že nevieš, o čo ide, a nechať ma dohovoriť?

b) Model: M – NEG_{inf}

Kolokačné preferencie: *nebyť* (96), *nesúhlasiť* (56), *nevyplatiť sa* (42), *nevidieť* (37), *neprijať* (32), *nemať* (31), *nepáčiť sa* (25), *nevšimnúť si* (23), *neveriť* (22), *nevedieť* (20), *nevyjsť* (19), *neprísť* (17), *nevšímať si* (17), *nemyslieť* (16), *nemilovať* (13), *nepočúvať* (13), *nepodariť sa* (12), *nepozerať* (12), *neznášať* (11)

Modálny relátor *môcť* sa na vyjadrovaní internej negácie podieľal v 642 prípadoch.⁴ V reálnej komunikácii teda nejde o okrajový, málo frekventovaný jav.

Primárnou komunikačnou funkciou modálneho relátora s negovaným infinitívom slovesa je vyjadrenie

a) možnosti nerealizovať dej:

(1) Čakajú na lietajúci koberec, na ktorom by <mohli> konečne nemyslieť.

b) popretia povinnosti realizovať dej:

(2) Premiér by v skutočnosti <mohol> demisiu aj neprijať.

c) platnosti nízkej pravdepodobnosti týkajúcej sa nerealizácie, resp. neplatnosti deja:

(3) Takže to ľahko <mohol> nebyť Showman, ale nejaký kôň, ktorý sa naňho ponášal farbou a veľkosťou.

Recipročným modálnym korelátom je v tomto prípade negovaný modálny relátor *nemusieť* s kladným infinitívom slovesa.

(4) Môžu byť totiž veľké právomoci, no prezident ich <môže> nevyužiť.

(4a) Môžu byť totiž veľké právomoci, no prezident ich nemusí využiť.

⁴ Analytické futúrum sa pri internej negácii realizuje len v 2 prípadoch.

Recipročný vzťah sa však medzi modálnymi relátormi nerealizuje vždy, takže nemožno hovoriť o úplnej variantnosti týchto modálnych prostriedkov (porovn. Pavlovič, 2003, s. 70). Recipročný modálny korelát externej negácie je napr. vylúčený v kolokáciách s partikulami typu *sotva, ťažko*. Tieto partikuly vyjadrujúce miernu pochybnosť, resp. mierny zápor sú vo vete de facto inkompatibilné s negovanou formou vetného predikátu, v našom prípade s negovanou formou modálneho relátora.

(5) Sotva sa o také niečo <môžem> nezaujímať.

(5a) (?) Sotva sa o také niečo nemusím zaujímať.

Použitie internej negácie modálneho relátora v kolokáciách s koordinovanými infinitívami v klade a zápore autor môže využiť na posilnenie pútavosti a štylizaçnej variability textu:

(6) Preto <môže> byť dôležitejšie nebyť pesimistom, ako byť optimistom.

Model internej negácie sa často objavuje v nepravých interogatívnych výpovediach s funkciou rečníckych otázok, najmä ak sa modálny relátor realizuje v prvej osobe. Ich komunikačno-funkčný diapazón sa najčastejšie profiluje na osi námietka – odmietnutie.

(7) Ako <môžem> naňho neútočiť?

(8) Ako <môžem> nemyslieť na niečo, čo mi stále tancuje pred očami?

Sekundárne môžu nepravé interogatívne výpovede vyjadrovať aj údiv, začudovanie hovoriaceho:

(9) Ako <môže> nedoceňovať neobyčajne bohaté, tvárne herectvo Činohry SND?

V korpusových dokladoch sa frekventovane objavujú kolokácie modálneho relátora s percepčnými slovesami (*nevidieť, nevšimnúť si, nepočúvať, nepozerať*). Tieto výpovede sa často realizujú v interogatívnej forme a majú komunikačnú funkciu výčitky, resp. napomenutia, najmä v prípade, keď sa modálny relátor realizuje v druhej osobe.

(10) Ako ste <mohli> nevidieť, kam sa to všetko rúti?

Evaluatívne postoje sa vyjadrujú aj v kolokáciách modálneho relátora s hodnotiacimi predikátmi, kde má jeho prítomnosť v nepravéj interogatívnej vete funkciu zosilnenej afirmácie pri vyjadrení kladného alebo záporného postoja:

(11) Naozaj sa ti páči? Ako by sa mi <mohol> nepáčiť! Je nádherný!

Frekventované sú kolokácie modálneho relátora s predikátom *nesúhlasit*. Využívajú sa najmä v argumentačných výpovediach v tzv. preparatívnej funkcii, uvádzajú vo výpovedi protiargument hovoriaceho. Ich prítomnosťou autor adresátovi signalizuje akceptovanie jeho nesúhlasu, zároveň mu však slúžia na pripojenie vlastného protiargumentu. Možno ich teda považovať za stratégiu, ktorou sa autor v argumentačnom diskurze usiluje na základe zdvorilostného princípu minimalizovať nezhodu medzi sebou a komunikačným partnerom, slúžia teda ako prostriedok na dosiahnutie komunikačného súladu:

- (12) <Môžete> so mnou nesúhlasíte a môžete mi odporovať, ale čo ak by ste boli takýmto dieťaťom práve Vy a vaša mama by sa pred vašim narodením rozhodla zbaviť sa Vás?

Štylisticky príznakové sú najmä výpovede, v ktorých autor posilňuje variabilitu textu striedaním kladných a záporných tvarov.

- (13) Tento cit <môže> existovať alebo neexistovať; môže vzniknúť a zmiznúť.

c) Model: NEG-M – NEG_V_{inf}

Kolokačné preferencie: *nevšimnúť si* (164), *nebyť* (87), *nespomenúť* (65), *nevidieť* (72), *nemyslieť* (26), *nesúhlasíte* (21), *nevedieť* (19), *nereagovať* (19), *nespýtať sa* (13), *nemať* (12), *nepovedať* (11), *nehovoriť* (10)

Interno-externý typ negácie modálneho relátora *môcť* zahŕňa 1237 dokladov.⁵ Primárnou funkciou interno-externej negácie je vyjadriť nutnosť realizácie deja, recipročným modálnym korelátom je v tomto prípade spojenie kladného tvaru modálneho relátora *musieť* s kladným tvarom plnovýznamového slovesa.

Z komunikačno-pragmatického hľadiska slúži interno-externá negácie ako jeden z prostriedkov uplatnenia pragmatického konceptu negatívnej zdvorilosti. Jej použitie možno vysvetliť na základe toho, že ak má hovoriaci sprostredkovať adresátovi negatívne informácie, ocitá sa „v pasci“ medzi uplatnením zásady kvality a zdvorilostného princípu. Negatívna zdvorilosť je tak akýmsi kompromisom medzi dosiahnutím komunikačného cieľa a zachovaním zdvorilosti (Hirschová, 2006). Medzi prostriedky negatívnej zdvorilosti možno priradiť aj recipročný modálny korelát tohto modálneho relátora, uplatnenie interno-externej negácie však možno v porovnaní s týmto recipročným modálnym korelátom považovať za pragmaticky výraznejší prostriedok uplatnenia negatívnej zdvorilosti. V iniciálovej pozícii týchto výpovedí sa často realizujú adverbialné vety, ktoré ako kompenzačné introduktory osvetľujú dôvod negatívne ladeného vyjadrenia hovoriaceho.

- (1) Keď hovorím o vymožitelnosti práva, <nemôžem> nehovoriť o korupcii.
(1a) Keď hovorím o vymožitelnosti práva, musím hovoriť o korupcii.

Oveľa častejšie však možno tieto prípady hodnotiť ako prostriedky na rozvíjanie výpovede – ako akési kompozičné stimulatory, prostredníctvom ktorých hovoriaci uzatvára jednu mikrotému v rámci textu a prechádza k mikrotéme novej.

- (2) Devízový trh najvernejšie a najrýchlejšie zobrazuje makroekonomickú, ako aj geopolitickú situáciu. Keď hovoríme o devízovom trhu, <nemôžeme> nespomenúť najsledovanejší menový pár euro – dolár.

Interno-externý typ negácie ako prostriedok na uplatňovanie negatívnej zdvorilosti sa často objavuje v asertívnych výpovediach, v ktorých je hovoriaci nútený komunikovať nepriaznivé, resp. negatívne informácie. Ich sprostredkovanie možno vnímať ako úsilie

⁵ Analytické futúrum sa na vyjadrovaní interno-externej negácie podieľa len 7 prípadmi.

hovoriaceho o dodržanie zásady kvantity a kvality v komunikácii bez toho, aby porušil zásady zdvorilostného princípu:

- (3) Samozrejme, <nemôžeme> nespomenúť ani kritiku, ktorú pripisujú v týchto súvislostiach na konto našej organizácie.

Okrem asertívnych výpovedí pozorujeme výskyt interno-externej negácie aj v permissívnych výpovediach, ktoré z komunikačno-pragmatického hľadiska vyjadrujú neochotný súhlas:

- (4) Som tiež len človek a v tomto ohľade s ním <nemôžem> nesúhlasiť.

V kolokáciách s percepčnými (*nevšimnúť si*, *nevidieť*), kognitívnymi (*nemyslieť*) a komunikatívnymi (*nereagovať*, *nepovedať*, *nespýtať sa*) predikátmi sa interno-externou negáciou často vyjadruje naliehavá potreba realizovať dej:

- (5) Meleagros si <nemohol> nevšimnúť, že Bereniku diváci s toľkým nadšením nevítali.
- (6) Napriek vedomému úsiliu, <nemohla> nemyslieť na to, čo sa stalo, lebo mala pocit, že je za to do istej miery zodpovedná.

Štylisticky účinné je využitie interno-externej negácie pri postavení sloviess do protikladu. Hoci v takýchto výpovediach by sa ako variant mohol použiť aj recipročný modálny korelát, striedanie kladného a záporného tvaru funguje ako štylisticky účinný prostriedok na posilnenie variability textu. Zo syntaktického hľadiska ide často o modálnu parentézu s komunikačno-pragmatickou funkciou zosilnenej afirmácie:

- (7) Generačne podmienený rytmus života rodičov a detí je – a ani <nemôže> nebyť – rozdielny.

5. Modálny relátor *mať*

a) Model: NEG-M – V_{inf}

Kolokačné preferencie: *zabúdať* (740), *báť sa* (565), *obávať sa* (355), *hanbiť sa* (255), *skrývať (sa)* (221), *presiahnuť* (197), *stávať sa* (194), *ponáhľať sa* (140), *váhať* (138), *miešať (sa)* (131), *stratiť* (126), *chváliť* (118), *podceňovať* (109), *preháňať* (82), *tajiť* (68), *odkladať* (68), *vzdávať sa* (62), *ustupovať* (55), *podieť sa* (46), *nechávať* (44), *presahovať* (38), *zanedbávať* (36), *pichnúť* (36), *zostávať* (34), *prekvapovať* (33), *žrať* (32), *preceňovať* (28), *otáľať* (25), *zaváhať* (24), *vyschnúť* (22)

Externý typ negácie relátora *nemať* sa v korpuse objavil v 51 738 dokladoch, ide teda o frekventovaný jav. Primárnou funkciou modálneho relátora pri tomto type negácie je vyjadriť očakávanosť nerealizácie deja. Túto modálnu hodnotu možno špecifikovať v zmysle vyjadrenia

a) očakávania nerealizovať dej ako dôsledok zákazu, resp. povinnosti. Ide tu o vlastne nižšiu hodnotu deontickej nevyhnutnosti. Modálna hodnota relátora sa tu blíži k modálnemu významom relátorov *nesmieť*, *nemôcť*.

(1) Do textovej časti MSE sa dostali aj niektoré termíny, ktoré sa už <nemajú> používať.

(1a) Do textovej časti MSE sa dostali aj niektoré termíny, ktoré sa už nesmú/nemôžu používať.

b) očakávanosti nerealizovať ako dôsledok potreby, resp. vhodnosti nerealizácie deja. Význam modálneho relátora *nemat'* pri externej negácii sa blíži významu „nebyť vhodné/potrebné, aby + sloveso“.

(2) Pýtajú sa, či sa tu <nemal> použiť tvar žujte.

(2a) Pýtajú sa, či by nebolo vhodné, aby sa tu použil tvar žujte.

c) strednej pravdepodobnosti realizácie deja v rámci epistemickej modálnosti. V tomto prípade sa modálny relátor realizuje preferenčne v kondicionáli. Mnohé z príkladov však sú polyinterpretačné.

(3) Zainteresovaní by <nemali> platiť nijaké poplatky.

(4) Doba výstavby by <nemala> presiahnuť 12 mesiacov.

(4a) Nebolo by vhodné, aby doba výstavby presiahla 12 mesiacov.

(4b) Doba výstavby asi nepresiahne 12 mesiacov.

Frekventovane sa tento modálny relátor pri externej negácii vyskytuje v kolokácii s kognitívnymi predikátmi *zabúdať*, *váhať*, *podceňovať*, *odkladať*. Tieto kolokácie sa najčastejšie objavujú v direktívnych výpovediach s komunikačnou funkciou rady, resp. varovania alebo výstrahy:

(5) Uchádzači o atraktívne pracovné miesta by <nemali> zabúdať, že len odvážnym (a rozvážnym) šťastie praje.

(6) Svoje finančné výdavky by si v žiadnom prípade <nemal> podceňovať.

Časté sú aj kolokácie s psychickými predikátmi *báť sa*, *obávať sa*, *hanbiť sa*, *miešať sa* (v prenesenom význame). Hovoriaci ich v rámci direktívneho aktu využíva na to, aby povzbudil, nabádal adresáta ku konaniu, ich komunikačno-pragmatická funkcia je teda stimulatívna. Frekventovane sa v tejto funkcii uplatňuje konštrukcia „nemať + čo + sloveso“:

(7) O takom som nikdy nepočul, uistil som Nemku. <Nemáte> sa čoho báť.

(8) Za svoj pôvod sa <nemáš> čo hanbiť.

Vo výpovediach s expresívnou komunikačnou funkciou vyjadruje modálny relátor najmä v präterite pokarhanie, resp. výčitku:

(9) <Nemali> ste miešať dohromady ružové šampanské, červené víno a saké.

(10) A zmeny sa <nemali> odkladať až do poslednej chvíle.

V kolokáciách s vybranými slovesami (*presiahnuť*, *presahovať*, *vyschnúť*) sa tento modálny relátor pri externej negácii vyskytuje ako súčasť direktívnych výpovedí s komunikačnou funkciou inštrukcie, návodu, býva teda často súčasťou opisného slohového postupu:

(11) Čo sa týka výšky, kvôli dostatočnému prívodu vzduchu by <nemala> presahovať 30 cm.

(12) Substrát by <nemal> nikdy vyschnúť, ani by sa rastlina nemala prelievať.

Výskyt externej negácie je častý v adverbatívnych súvetiach, v ktorých sa vyjadruje korektúra neplatných faktov. Modálny relátor je v nich súčasťou prvej výpovede, ktorá vyjadruje neplatný fakt:

(13) Hliadka by pri prieskume objektu <nemala> pôsobiť pohromade, ale rozptýlená od seba minimálne 50 – 60 metrov.

b) Model: M – NEG_{V_{inf}}

Kolokačné preferencie: *nedať* (5), *nebyť* (4), *nereagovať* (3), *nesúhlasiť* (3), *nemať* (3) + 68 slovies frekvenciou 1 doklad

Modálny relátor *mať* sa na vyjadrovaní internej negácie podieľal v 86 prípadoch, v reálnej komunikácii teda o relatívne málo frekventovaný jav.⁶ Primárnou funkciou modálneho relátora *mať* pri internej negácii je vyjadrenie očakávania nerealizácie deja ako dôsledok povinnosti, plánu alebo (etického) záväzku:

- (1) Vychovávali ma v presvedčení, že oficiálnym správam <mám> vždy nedôverovať.
- (2) Nemal byť prezidentom, ak si chcel uchovať morálnu čistotu. <Mal tam nebyť>.

Interná negácia pri modálnom relátore *mať* sa vo väčšine korpusových dokladov realizuje predovšetkým z konštrukčných dôvodov. Na výskyte tohto javu v korpuse sa podieľajú najmä prípady koordinácie infinitívov slovies s jedným kladným a jedným záporným tvarom. V takomto prípade možno vznik koordinačnej skupiny vysvetliť ako výsledok fúzie, keď sa do rovnakej syntaktickej pozície dostávajú infinitívy v dôsledku zlúčenia viet a dochádza k elipse modálneho relátora. V korpusových dokladoch sa pri tomto modeli objavuje až 53 prípadov internej negácie v koordinačnej pozícii.

- (3) Preto by si sa <mal> krotiť a nedať vyniknúť svojmu temperamentu.
- (3a) Preto by si sa mal krotiť a mal by si nedať vyniknúť svojmu temperamentu.

Pokiaľ ide o poradie infinitívov, vo všetkých prípadoch sa zachováva poradie kladný infinitív – záporný infinitív, hoci v niektorých prípadoch by sme predpokladali opačnú logickú, resp. časovú postupnosť:

- (4) Najväčším prekvapením je, ak vám niekto stále pripomína, že <máte> schudnúť a nejesť.
- (5) Manažment by <mal> konať a nečakať s vyšetrovaním.

Štylisticky príznaková je koordinácia kladných a záporných infinitívov vo vzťahu synonymie, ktorá je implicitne v napätí s princípom kvantity. Práve vyššia miera redundancie spôsobuje príznakovosť vyjadrovania, objavuje sa preferenčne v žánroch umeleckého štýlu, resp. v beletristických publicistických žánroch ako prostriedok na posilňovanie variability a explikatívnosti textu:

⁶ Analytické futúrum sa na vyjadrovaní internej negácie pri tomto modálnom relátore nepodieľa.

- (6) On sám by ju <mal> zdržať, nepustiť...
- (7) Dzurinda naozaj nepovedal občanom veľa z toho, čo by ich v tomto roku <malo> čakať a neminúť.

Interná negácia sa často objavuje aj v konfrontačných súvetiach, v ktorých hovoriaci stavia vety do protikladu alebo kontrastu. Vety v konfrontačných súvetiach majú často paralelnú stavbu založenú na opakovaní identického predikátu, pri ktorom sa iba kladná forma mení na zápornú:

- (8) S celou dedinou dobre vychádzam a s vami <mám> nevychádzať?
- (9) Odmietnutie úplatku by sa totiž aspoň trochu malo vyplácať a, naopak, jeho zobrať by sa zase <malo> veľmi nevyplácať.

Frekventovane sa interný typ negácie objavuje v expresívnych výpovediach s formou nepravých doplňovacích rečníckych otázok, ktoré vyjadrujú námietku alebo sú indikátorom prekvapenia, resp. rozhorčenia hovoriaceho:

- (10) Ako som ich <mala> nevidieť, keď sa ani len nenamáhali zatvoriť za sebou dvere.
- (11) Kto ho <má> nepostaviť, ak nie tréner?

Často sú súčasťou reaktívnych výpovedí v dialógu ako defenzívna stratégia hovoriaceho:

- (12) Aj keď tá práca slúži niečomu, s čím vnútorne nesúhlasíte? <Mala> som nesúhlasiť s tým, že pracujem?

Vyjadrenie námietky, resp. rozhorčenia sa často z konštrukčného hľadiska realizuje prostredníctvom opakovania výpovede so zmenou ilokučnej funkcie z asertívnej na interogatívnu:

- (13) Majster miluje svoju partiu, prečo by ju <mal> nemilovať?

Výskyt internej negácie je tiež častý v expresívnych výpovediach s komunikačnou funkciou výčitky, resp. pokarhania, kde sa využíva konštatívna forma s preskriptívne použitým modálnym relátorom, ktorým hovoriaci signalizuje, čo on alebo adresát výpovede mal vykonať:

- (14) <Mali> ste si nepúšťať Šafárikov a Kollárov na to široké more.
- (15) <Mala> som ho nechcieť, lebo čo ho chcelo, bolo mu len bremenom.

Pokiaľ ide o vzťah k recipročnému modálnemu korelátu „nemať + kladný infinitív“, preferovanie internej negácie s negovaným infinitívom by sa dala vysvetliť na základe viacerých dôvodov. Jedným z nich ironické zacielenie výpovede:

- (16) Bližšie som sa s ním zoznámil okolo roku 1995, keď za mnou prišiel, aby v tej veci konal ako emisár SAV u príslušného podpredsedu vlády SR. Niektorým kolegom v topmanažmente SAV sa to nepáčilo. Mysleli si, že túto činnosť by <mali> naďalej „nevykonávať“ sami.

Ďalším dôvodom preferencie internej negácie zo strany hovoriaceho je intenzifikačná afirmácia vo forme modálnej parentézy:

(17) Ak však s týmito obvineniami nesúhlasí, a <mal> by nesúhlasit', potom ako si vysvetliť jeho počínanie?

c) Model: NEG-M – NEG_{V_{inf}}

Kolokačné preferencie: *neočakávať* (2), *nezasahovať* (2) + 10 slovies s 1 dokladom – *nenástožiť*, *netrvať*, *neuprednostňovať*, *nepatriť*, *nevyvolávať*, *neklásť*, *nepúšťať*, *neotvárať*, *nebrať*, *nerobiť*, *neriešiť*

Interno-externý typ negácie modálneho relátora *mať* zahŕňa iba 14 dokladov kolokácií s 10 slovesami, ide teda o málo frekventovaný a okrajový jav.⁷ Všetky prípady uplatnenia interno-externej negácie možno hodnotiť ako štylisticky príznakové. Primárnou funkciou interno-externej negácie je vyjadriť očakávanie realizácie deja z hľadiska jeho potrebnosti alebo vhodnosti. Recipročným modálnym korelátom je v tomto prípade spojenie kladného tvaru tohto modálneho relátora s kladným tvarom plnovýznamového slovesa. Voľba interno-externého typu negácie sa najčastejšie odvíja od snahy hovoriaceho zmierniť v asertívnych výpovediach jednoznačnosť tvrdenia:

(1) Vnímajú ich ako ľudí, ktorí by <nemali> nepatriť do našej spoločnosti.

Jedným z dôvodov výskytu interno-externej negácie je koordinácia kladného a záporného infinitívu v zloženom predikáte.

(2) Patrí len ženám, preto by sa ho ženy <nemali> vzdávať a neuprednostňovať kariéru.

(3) Na zlomok sekundy zastal, uvažujúc, či si to <nemá> rozmyslieť a nenástožiť na tom, aby šla s ním.

Špecifickým prípadom sú výpovede s komunikačnou funkciou výčitky, v ktorých sa modálny relátor objavuje v konštrukcii „modálny relátor + čo + infinitív“.

(4) Povedal som na jeho adresu, že je obmedzenec, že ma on, hlupák, <nemá> čo nepúšťať.

6. Modálny relátor *smieť*

a) Model: NEG-M – V_{inf}

Kolokačné preferencie: *zabudnúť* (1389), *chýbať* (1034), *zabúdať* (963), *prekročiť* (713), *presiahnuť* (559), *podceňiť* (148), *podľahnúť* (113), *sklamať* (84), *zaváhať* (80), *vkročiť* (79), *presahovať* (72), *zanedbať* (63), *prevýšiť* (55), *polaviť* (45), *zľaknúť sa* (44), *zanedbávať* (44), *poddáť sa* (39), *prepásť* (35), *prevyšovať* (27), *poddávať sa* (26), *vybočiť* (25), *unáhliť sa* (24), *premárniť* (23), *podmieňovať* (20)

Tento model reprezentuje externý typ negácie, v korpuse je zastúpený 44 091 dokladmi. Negáciou modálneho relátora *nesmieť* sa pri externej negácii primárne

⁷ Analytické futúrum sa na vyjadrovaní interno-externej negácie pri tomto modálnom relátore nepodieľa.

v rámci deontickej modálnosti ruší povolenie konať dej ako dôsledok zákazu či povinnosti, t. j. pre konateľa je suspendovaná možnosť alternatívneho konania (voľby), a to na základe uplatnenia (aktívacie) istej normy. Tento modálny relátor sa preto využíva predovšetkým v tej oblasti komunikácie, kde ide primárne o uplatňovanie (etických alebo sociálnych) noriem a jeho komunikačno-pragmatická funkcia je predovšetkým regulačná – hovoriaci prostredníctvom tohto modálneho relátora potvrdzuje (akcentuje) normy alebo pravidlá, ktoré fungujú ako prekážky konania adresáta:

- (1) V tento deň sa <nesmeli> vykonávať niektoré práce, zároveň platil prísny zákaz pradenia.

Blízko k tomuto modálnemu významu má vyjadrovanie nemožnosti realizovať dej ako výraz nevhodnosti či neželateľnosti deja, vyplývajúcej z objektívnych okolností:

- (2) Treba jednoznačne podporovať ovládanie cudzích jazykov, no toto ovládanie <nesmie> ísť na úkor slovenčiny.
- (3) Diskusiu <nesmieme> dostať do roviny, kde by sa vynášali zjednodušené súdy.

V prípade preskriptívneho použitia modálneho relátora ide o koncesívne výpovede, v ktorých hovoriaci vyjadruje nedovolenie, resp. zákaz realizovať dej:

- (4) Nikdy sa <nesmieš> dať dohromady s hlavným kuchárom a hlavným čašníkom.

Frekventované sú kolokácie s kognitívnymi a psychickými predikátmi (*zabudnúť, zabúdať, podceňiť, zľaknúť sa, zavrhať*). Tieto konštrukcie reprezentujú stimulatívne akty – povzbudzujú adresáta, aby vykonal dej. V direktívnych výpovediach s funkciou povzbudenia vlastne supľujú imperatív sloves:

- (5) Hneď odprvoti sa budeš biť aj s divou zverou, lebo tá sa ti neraz pozrie rovno do očí. Len sa jej <nesmieš> zľaknúť.

Modálny relátor *nesmieť* tiež v spojení s istými slovesami často plní funkciu interaktívneho komentára uvádzajúceho výpovede, v ktorých dochádza k porušovaniu kooperatívnych alebo zdvorilostných pravidiel. V kolokácii s emocionálnymi predikátmi *hnevať sa, zlosťiť sa, uraziť sa* má modálny relátor *nesmieť* funkciu poistky, ktorou hovoriaci uvádza výpovede s komunikačnou funkciou odmietnutia. Táto kompenzačná stratégia má za úlohu zmierniť porušenie kooperačného princípu, konkrétne maximy kvantity.

- (6) <Nesmiete> sa hnevať, ale ja obvykle nekomentujem vyjadrenia iných politikov.

Frekventované sú kolokácie so statickými slovesami, najmä so slovesami lineárnej organizácie a kvantitatívnej komparácie (porovn. Ivanová, 2006), napr. *chýbať, prekročiť, presiahnuť, presahovať, prevýšiť*. Objavujú sa najmä v administratívnom a náučnom štýle ako súčasť opisov, návodov, pokynov a inštrukcií. Ich charakteristickým znakom je prítomnosť nepersonického participanta v pozícii nositeľa modálneho príznaku.

- (7) Ak v nej teda žije rodič a jedno dieťa, príjem <nesmie> prevyšovať 15 300 korún.
- (8) Bábka musí mať výšku od 50 do 70 cm, jej ostatné rozmery <nesmú> presiahnuť 80 cm.

b) Model: M – NEG_{V_{inf}}

Interná negácia pri modálnom relátore *nesmieť* je veľmi zriedkavá. Korpusové výskumy potvrdili len výskyt 4 dokladov, vo všetkých prípadoch ide o výskyt v umeleckom štýle.⁸ V rámci deontickej modálnosti ide vlastne o povolenie nerealizovať dej, resp. v interogatívnych štruktúrach o žiadosť o povolenie nerealizovať dej.

- (1) <Smiete> dokonca nevedieť, koľko je trikrát tri a vlas sa vám na hlave neskriví.
- (2) <Smiem> to neurobiť?

V hovorovom registri sa v súvislosti s týmto modálnym relátorom pri internej negácii objavuje prípad uplatnenia semiparcelačného procesu – t. j. špecifického vytýčenia slovesa prostredníctvom konštrukcie „to + smieť + negovaný tvar infinitívu“:

- (3) To sa <smie>, nejst' spať?

c) Model: NEG-M – NEG_{V_{inf}}

Interno-externý typ negácie modálneho relátora *smieť* zahŕňa iba 9 dokladov kolokácií s 8 slovesami, ide teda o málo frekventovaný a okrajový jav.⁹ Všetky prípady uplatnenia interno-externej negácie možno hodnotiť ako štylisticky príznakové. Primárnou funkciou interno-externej negácie pri tomto modálnom relátore je vyjadriť nutnosť, resp. povinnosť realizovať dej. Recipročným modálnym korelátom je v tomto prípade spojenie modálneho relátora *musieť* s kladným tvarom plnovýznamového slovesa. Voľba interno-externého typu negácie sa najčastejšie spája s úsilím zmierniť deontickú silu modálneho relátora vyjadrujúceho silnú nevyhnutnosť:

- (1) Nie, ty <nesmieš> nemilovať.
- (2) Preto si Církev <nesmie> nevšímať vplyv médií – tento všetko ovplyvňujúci fenomén v živote.

Preferovanie interno-externej negácie na úkor recipročného modálneho korelátu sa tiež môže odvíjať od úsilia akcentovať strednú hodnotu medzi dvoma pólmi indikovanými kladným a záporným tvarom slovesa:

- (3) Dáš tam hladkú múku, pridáš vajíčko, soľ, vodu, aby cesto bolo vláčne, ale zas sa nesmie nelepiť, “ povedala babička.
- (3a) (?) Dáš tam hladkú múku, pridáš vajíčko, soľ, vodu, aby cesto bolo vláčne, ale zas sa musí lepiť, “ povedala babička.

⁸ Analytické futúrum sa na vyjadrovaní internej negácie pri tomto modálnom relátore nepodieľa.

⁹ Analytické futúrum sa na vyjadrovaní interno-externej negácie pri tomto modálnom relátore nepodieľa.

Významným faktorom vedúcim k uplatneniu interno-externej negácie sú štylizované faktory – najmä prípady koordinácie infinitívov sloviess ako súčasť zložených predikátov:

- (4) Pamätajte na to, že výstavný pes nie je nijaká neosobná abstrakcia – <nesmiete> si ho nevšimnúť, pohrdnúť ním alebo pristupovať k nemu s nevôľou.

7. Modálny relátor *chciet'*

a) Model: NEG-M – V_{inf}

Kolokačné preferencie: *povedať* (2402), *veriť* (2142), *pustiť* (755), *prezradiť* (605), *pripustiť* (518), *komentovať* (493), *riskovať* (487), *ublížiť* (380), *uraziť* (296), *konkretizovať* (279), *predbiehať* (210), *sklamať* (164), *vyhovárať sa* (161), *zakríknuť* (134), *vyrušovať* (84), *unáhliť* (71), *uponáhľať* (69), *prezrádzať* (68), *vnucovať* (65), *strašiť* (61), *zraniť* (61), *vpustiť* (59), *zaostať* (50), *rozvádzať* (46), *krivdiť* (39), *poddať* (39), *zarmútiť* (38), *raniť* (37), *pohnevať* (35), *vyľakať* (29), *rozhádzať* (28), *moralizovať* (27), *zmieňovať* (27), *prepásť* (26), *zmeškať* (25), *vyzdvihovať* (24)

Externý typ negácie pri modálnom relátore *chciet'* sa vyskytuje v 64 668 dokladoch. Primárnou funkciou modálneho relátora pri tomto modeli negácie je vyjadriť úmysel, vôľu nerealizovať dej, pričom (ne)realizácia deja je v kompetencii konateľa.

- (1) Anastasia ju <nechcela> pustiť späť do blýskavého mesta.

Modálny operátor *chciet'* možno opísať ako axiologické slovo orientované na axiologickú reakciu (porovn. Dolník, 2003). Jeho modálna hodnota sa zakladá na preferenčnej reakcii na entitu E, na základe toho, že E zodpovedá hodnotiacej predstave HP. Entitou E je pri modálnom relátore príslušný dej alebo stav. Externá negácia sa potom zakladá na tom, že preferenčnou reakciou je nerealizácia deja, a to na základe toho, že nezodpovedá hodnotiacej predstave HP. To, že daný dej nezodpovedá preferenčnej predstave, sa vo výpovedi môže indikovať špecifikovaním príslušnej vlastnosti prostredníctvom vedľajšej adverbialnej vety príčinnej:

- (2) Ručne mu ju <nechceli> vypísať, lebo je to vraj zastarané.

V asertívnych výpovediach sa externý typ negácie pri modálnom relátore *chciet'* využíva v kolokácii so slovesom *veriť* v bezpodmetovej konštrukcii na vyjadrenie neistoty hovoriaceho, resp. na spochybnenie platnosti deja:

- (3) <Nechce> sa mi veriť, že by si si nebola uvedomovala túto krutosť.

V asertívnych i interogatívnych výpovediach je frekventovanou funkciou modálneho relátora *chciet'* tzv. kompenzačná funkcia. Tá spočíva v tom, že kolokácia modálneho relátora s istým okruhom sloviess (napr. *uraziť*, *sklamať*, *strašiť*, *zraniť*, *vyľakať*, *zarmútiť* a pod.) má za úlohu uviesť informáciu negatívnu pre adresáta, resp. jeho negatívne hodnotenie. Kolokácia modálneho relátora s príslušným slovesom umožňuje

hovoriacemu preklenúť rozpor medzi kooperáčnym a zdvorilostným princípom, konkrétne medzi maximou kvality a maximou taktu. P. Karlík (1995) hovorí v podobnej súvislosti o poistkových vetách, M. Hirschová (2006) o kompenzačných výpovediach.

- (4) <Nechcem> uraziť mužskú hrdosť, ale potvrdilo sa, že keď ženy velia ženám, ide to lepšie.
- (5) <Nechcem> ťa sklamať, ale veľmi to bolí, reže.

Okrem tejto kompenzačnej funkcie sa dané typy kolokácií vyskytujú v tzv. remediálnych výpovediach s komunikačnou funkciou ospravedlnenia, kde plnia úlohu interakčných komentárov posilňujúcich prosbu o odpustenie, resp. fungujú ako kompozičné predely medzi prosbou o odpustenie a vysvetlením.

- (6) Mrzí ma to, Christopher. Naozaj som ťa <nehcela> raniť.
- (7) Prepáčte, starí kamaráti. <Nehcel> som vás uraziť, chcel som vám iba dať zarobiť, odpustite.

V direktívnych výpovediach sa tento modálny relátor často vyskytuje v kolokácii s príslušným ilokučným slovesom. Plní funkciu tzv. hedgingu (bližšie pozri Ivanová, 2009b), jeho úlohou je zmierniť ilokučnú silu výpovede, takže sa využíva najmä v kolokácii so slovesami s vysokou mierou kategorickosti.

- (8) Nezabúdaj – <nehcem> Ti však rozkazovať – že pálenka sa rozdáva až po skončení nočnej stráže.
- (9) <Nechcem> radiť, ale mladé „božolé“ neberte príliš vážne.

V interogatívnych výpovediach je primárnou funkciou modálneho relátora v rámci nepravých zisťovacích výpovedí nepriame vyjadrenie výzvy alebo prosby na realizáciu deja. Použitím modálneho relátora *chciť*, ktorým sa sugeruje, že vykonanie deja sa ponecháva na vôli adresáta, a externej negácie, prostredníctvom ktorej necháva hovoriaci adresátovi priestor na odmietnutie, uplatňuje hovoriaci v direktívnom akte zdvorilostný princíp.

- (10) <Nechceš> ísť otvoriť?
- (11) <Nechceš> mi poslať ich fotografiu?

Sekundárne môžu tieto výpovede plniť komunikačno-pragmatickú funkciu výčitky, resp. pokarhania:

- (12) <Nechceš> tým hádam povedať, že mu mieniš odopierať jeho manželské práva?
- (13) <Nechceš> hádam povedať, že tu zostaneš s týmto človekom?

V komisívnych výpovediach má modálny relátor pri externej negácii funkciu zmierniť silu záväzkovosti, objavuje sa vo výpovediach s komunikačnou funkciou opatrného sľubu:

- (14) <Nechcem> sľubovať, ale dúfam, že príde čas, že diváci v Topoľčanoch budú spokojnejší.

(15) <Nechcem> sľubovať konkrétne čísla, ale budeme ťahať priemer platu v školstve.

V imperatívnom tvare sa modálny relátor objavuje v admonitívnych výpovediach s komunikačnou funkciou varovania, resp. vyhrážky, resp. sa ním vyjadruje negatívny evaluatívny postoj k deju:

(16) <Nechci> vedieť, čo bolo ďalej.

(17) <Nechci> to zažiť na svojej koži!

b) Model: M – NEG_{inf}

Interný typ negácie sa v korpuse objavil v 42 prípadoch, ide teda o málo frekventovaný jav.¹⁰ Primárnou funkciou internej negácie pri modálnom relátore *chcieť* je vyjadriť vôľu, resp. úmysel konateľa nerealizovať dej.

(1) Hostia <chceli> najmä neinkasovať.

Voľba recipročného modálneho korelátu, ktorý sa zakladá len na zmene negácie z internej na externú, je záležitosťou štylizácie. V prípade zámerného opakovania slovíet s funkciou afirmácie zmena nie je možná:

(2) Kresťania veria, pretože chcú veriť, a ateisti neveria, pretože <chcú> neveriť!

Na výskyte tohto javu v korpuse sa podieľajú najmä prípady koordinácie infinitívov slovíet s jedným kladným a jedným záporným tvarom. V takomto prípade by sme vznik koordináčnej skupiny mohli vysvetliť ako výsledok fúzie s viet s uplatnením eliptického mechanizmu. V korpusových dokladoch sa interná negácia v koordináčnej pozícii realizuje v 22 prípadoch, čo je takmer 50 percent všetkých prípadov. Podobné zastúpenie prípadov koordinácie sme pozorovali aj pri modálnom relátore *mať*. Avšak na rozdiel od tohto modálneho relátora pri slovesa *chcieť* sa rovnako často vyskytuje poradie kladný – záporný tvar, ako aj poradie záporný – kladný tvar.

(3) Jednoducho sa <chcete> zapáčiť a nemať problémy.

(4) Mladí ľudia <chcú> nič nerobiť a užívať si slobodu ostatných.

Objavuje sa aj opakovanie toho istého slovesa v kladnom a zápornom tvare vo funkcii tzv. silnej disjunkcie:

(5) Odkiaľ viete, komu a kam <chcem> volať či nevolať?

Štylisticky príznaková je koordinácia infinitívov slovíet vo vzťahu pragmatickej synonymie, ktorej funkciou je posilniť variabilitu textu.

(6) Len to <chce> neváhať a rozhodnúť sa.

V hovorovom registri sa pri tomto type negácie vyskytuje aj štylisticky príznaková konštrukcia „to + chcieť + sloveso v negovanom tvare“ s komunikačnou funkciou rady:

¹⁰ Analytické futúrum sa na vyjadrovaní internej negácie pri tomto modálnom relátore nepodieľa.

- (7) Len to <chce> neváhať a rozhodnúť sa.
(8) <Chce> to len neprivierať pred nimi dvere.

c) Model: NEG-M – NEG_V_{inf}

Interno-externý typ negácie pri modálnom relátore *chciť* sa v korpuse vyskytoval v 9 prípadoch, ide teda o zriedkavý a okrajový jav.¹¹ Jeho primárnou funkciou je vyjadriť vôľu konateľa realizovať dej, voľba interno-externej negácie sa opiera o úsilie vyjadriť vôľu, resp. úmysel jednoznačne, zmierniť silu volitívnosti:

- (1) <Nechcem> si nevšimáť ani problém pána zástupcu primátora.

Interno-externá negácia sa tiež vyskytuje v prípade potreby doslovného opakovania slovesa za účelom vyjadriť komunikačnú funkciu námietky:

- (2) Podľa odborníkov dokáže zo strednoprúdového mixu hudby ponúknuť dokonalú hudobnú kulisu: Jednoducho neruší! „Ale my <nechceme> nerušiť, naším cieľom je baviť, vyhovieť pesničkami.

Tento typ negácie sa tiež objavuje v permissívnych výpovediach pri vyjadrovaní opatrného súhlasu.

- (3) <Nechcem> súhlasiť ani nesúhlasiť, ale je určite zaujímavé poznať tri názory.

8. Modálny relátor *vedieť*

a) Model: NEG-M – V_{inf}

Kolokačné preferencie: *predstaviť* (si, sa) (6658), *vysvetliť* (2250), *pochopiť* (1558), *dočkať sa* (1538), *odpovedať* (1193), *spomenúť* (si) (1099), *rozhodnúť* (sa) (1025), *dohodnúť* (sa) (831), *poradiť* (787), *posúdiť* (762), *odhadnúť* (654), *čítať* (599), *zmierniť* (sa) (408), *vynachváliť* (306), *spamätať sa* (226), *odpustiť* (222), *zhodnúť sa* (205), *zvyknúť si* (203), *pomenovať* (197), *plávať* (179), *rozoznať* (154), *opísať* (144), *odolať* (138), *rozpamätať sa* (137), *vynačudovať sa* (131), *ovládnúť* (113), *nasýtiť* (111), *vynadávať sa* (102), *zorientovať* (sa) (102), *ubrániť* (100)

Externý typ negácie pri modálnom relátore *vedieť* sa v korpuse objavuje v 51 330 prípadoch. Primárnou funkciou tohto modálneho relátora pri externej negácii je vyjadriť neschopnosť realizácie deja alebo stavu, resp. neexistenciu dispozície realizovať dej. Pri vyjadrovaní modálnej hodnoty ability sa diferencuje medzi (relatívne stálou)schopnosťou/dispozíciou ako vrodenu alebo osvojenou zručnosťou a (aktuálnou) schopnosťou/dispozíciou konfrontovať sa so situáciou. V prvom prípade sa modálny relátor objavuje najmä v kolokáciách so slovesami vyjadrujúcimi fyzické a sociálne dispozície agensa, napr. *čítať*, *plávať*, *chodiť*, *rozprávať*. V týchto

¹¹ Analytické futúrum sa na vyjadrovaní interno-externej negácie pri tomto modálnom relátore nepodieľa.

kolokáciách vyjadruje neschopnosť, resp. neadekvátnu schopnosť nositeľa modálnej dispozície realizovať príslušný dej:

- (1) Vtedy sa, mimochodom, prišlo na to, že plavčík Franta <nevie> plávať.
- (2) Pravdou bolo, že Tony <nevedela> dobre čítať a písať, aspoň podľa kritérií učiteľov.

Pri vyjadrovaní modálneho významu neschopnosti vyrovnáť sa so situáciou sa modálny relátor *vedieť* typicky realizuje v kolokáciách s kognitívnymi (*pochopiť, predstaviť si, spomenúť si, rozhodnúť sa, posúdiť, odhadnúť*) alebo komunikatívnymi predikátmi (*vysvetliť, odpovedať, poradiť, opísať, pomenovať*):

- (3) Dlhो som <nevedela> pochopiť ľudí, ktorí sa namiesto pohodlného ležania pri knihe či televízore babrú celé hodiny v hline.
- (4) Nik <nevedel> vysvetliť, čo dosiahla alebo načo bola vlastne vytvorená.

V kolokáciách s percepčnými slovesami *predstaviť si* a *pochopiť* sa modálny relátor objavuje v indikatívnych výpovediach s komunikačnou funkciou výčitky.

- (5) <Neviem> si predstaviť, načo je dobré ťahať síce poctivého, ale už chorého, unaveného muža opäť do boja.
- (6) <Neviem> pochopiť, prečo naňho za života nedali trestné oznámenie.

Komunikačnú funkciu výčitky plnia aj nepravé interogatívne výpovede, ktoré predstavujú tzv. rečnícke otázky.

- (7) Huncúti, <neviete> staršieho pozdraviť? skríkol na nich Pušo.
- (8) Vari sa <nevie> ovládať?

Sekundárne vyjadrujú aj údiv, začudovanie hovoriaceho nad niečím, čo neočakával:

- (9) Avšak i tak <neviem> pochopiť, ako otec mohol ignorovať všetky signály...

V kolokáciách s komunikačnými slovesami plní modálny relátor *vedieť* pri externej negácii aj komunikačnú funkciu zdvorilej výzvy o pomoc, resp. prosby:

- (10) <Neviete> mi poradiť, kde by sa to dalo zohnať na Slovensku?

V týchto prípadoch sa protiklad medzi kladom a záporom neutralizuje. Voľba negovanej podoby modálneho relátora sa odvíja od uplatnenia zdvorilostného princípu, na základe ktorého hovoriaci dáva adresátovi aj priestor na odmietnutie.

- (11) <Neviete> mi povedať, čo sa s ňou stalo?
- (11a) Viete mi povedať, čo sa s ňou stalo?

V komisívnych výpovediach sa modálnym relátorom *vedieť* vyjadruje odmietnutie sľubu, resp. sa relativizuje záväzok hovoriaceho realizovať dej:

- (12) Láskovosť vám <neviem> sľúbiť, aspoň na základe mojich predošlých skúseností.

- (13) A hoci <nevieme> sľúbiť, že sa všetci Dáni či Slováci okamžite stanú kozmopolitmi, tak aspoň môžeme v Bruseli predbežne skonštruovať istý druh spriemerovaného európskeho hybridu.

Pri externej negácii sú tiež frekventované kolokácie modálneho relátora *vedieť* so slovesami vyjadrujúcimi vysokú mieru deja, napr. *vynachváliť*, *vynačudovať sa*, *vynadívať sa* a pod. Dôležitým faktom je, že tieto slovesá sa realizujú takmer výhradne v kolokáciách s modálnymi relátormi (môžeme tu hovoriť o náznakoch defektnosti paradigmy, ktorá podľa korpusových dokladov obsahuje pri väčšine týchto sloviess preferenčne tvar infinitívu). V kolokáciách so slovesami označujúcimi vysokú mieru deja je modálny relátor *vedieť* synonymný s modálnym relátorom *môcť*. Pragmatickým efektom použitia modálnych relátorov ability je posilniť vnímanie charakteru deja, ktorý svojou intenzitou prekonáva schopnosť nositeľa modálnej dispozície. V týchto prípadoch dochádza k čiastočnej transpozícii záporu, ktorým sa nevyjadruje absolútna neschopnosť realizácie deja, ale len neschopnosť realizácie deja v krajnej miere.

- (14) A okolie sa odrazu nevie <vynačudovať>, či je to ten istý človek, prečo sa tak zmenil.
(15) V oboch prípadoch si herečka a režisér <nevedeli> spoluprácu vynachváliť.

b) Model: M – NEG_{V_{inf}}

Kolokačné preferencie: *nebáť sa* (4), *nezamlčovať* (2), *netárat* (2), *nemlčať* (2), *nemyslieť* (2) + 22 sloviess s 1 dokladom

Tento model je v korpuse zastúpený 34 dokladmi. Primárnou funkciou internej negácie pri modálnom relátore *vedieť* je vyjadriť schopnosť/dispozíciu nerealizovať dej. Funkciou internej negácie je primárne vyjadriť schopnosť nereagovať na situáciu, v korpuse absentujú doklady na vyjadrenie schopnosti nerealizovať vrodenu alebo osvojenú zručnosť v zmysle fyzickej alebo sociálnej dispozície. Z týchto dôvodov nemožno vo výpovedi príslušné spojenie modálneho relátora a slovesa zameniť jeho recipročným modálnym korelátom. Hoci formálne by bola takáto výpoveď možná, došlo by k zmene modálnej hodnoty: z vyjadrenia schopnosti reagovať na situáciu na vyjadrenie schopnosti ako osvojenej zručnosti. Vzhľadom na kontext je však takáto zmena modálnej hodnoty neprípustná.

- (1) Hoci je bitkár, <vie> sa i nebiť, ba vie byť i dobrosrdečný.
(1a) Hoci je bitkár, nevie sa biť, ba vie byť i dobrosrdečný.

V nepravých zisťovacích otázkach plní kolokácia modálneho relátora s príslušným slovesom komunikačnú funkciu údivu, prekvapenia hovoriaceho, často s ironickým podtextom.

- (2) A <vieš> ty aj nejest'?

Voľba internej negácie je často motivovaná konštrukčne: výskytom negovaného infinitívu ako súčasti koordinačnej skupiny infinitívov pri zloženom predikáte.

- (3) A tak si celkové náklady <vieme> ustrážiť a neplatiť ani o korunu viac.

Vo všetkých výpovediach v rámci tohto modelu ide o štylisticky príznakové výpovede. Štylistická príznakovosť sa dosahuje aj konštrukčnými prostriedkami. Parí medzi ne jednak intenčné opakovanie identického slovesa v kladnom a zápornom tvare, ktoré sú vo vzťahu silnej disjunkcie:

- (4) Ja však neviem veriť. <Viem> len vedieť alebo nevedieť.

Príznakové je i zámerné opakovanie slovesa v rámci špecifickej štylistickej figúry, tzv. chiazmu:

- (5) Nutno popustiť tu pri ňom celé pluky, ktorí i mlčať vedia i <vedia> nemlčať.

c) Model: NEG-M – NEG_{inf}

Kolokačné preferencie: *nebyť* (2), *nevládnuť* (2), *nevychádzať* (v ústrety) (2), *nerobiť* (2), *nepracovať*, *neklamať*, *nemyslieť*, *nešlukovať*, *nemať*, *nepochybovať*, *nevidieť*, *nepočúvať*, *nepamätať si*, *nehnevať sa*, *nepredstierať*, *nemať*

Interno-externý typ negácie pri modálnom relátore *vedieť* sa v korpuse vyskytuje len pri 9 prípadoch. Možno konštatovať, že v kolokačnej paradigme sa objavujú slovesá, ktoré pomenúvajú vôľou ovplyvniteľné deje a stavy, najmä postojové (*neklamať*, *nehnevať sa*, *nevychádzať v ústrety*), percepčné (*nevidieť*, *nepočúť*) a kognitívno-psychické (*nemyslieť*, *nepochybovať*, *nepamätať si*, *nepredstierať*) predikáty. Funkciou interno-externej negácie je vyjadriť neschopnosť nerealizácie deja. V týchto prípadoch sa modálny význam relátora *vedieť* pri interno-externej negácii blíži modálnej hodnote nutnosti. Vyjadruje sa ním nevyhnutnosť realizácie deja, pričom táto nevyhnutnosť nie je podmienená vonkajšími okolnosťami, ale vnútorným nutkaním agensa realizovať dej (porovn. Grepl – Karlík, 1998, s. 163). Za jeho recipročný modálny korelát by sme teda mohli považovať modálny relátor *musieť*.

- (1) Vlastne už ani <nevie> nepredstierať.
(2) Bol ňou posadnutý a <nevedel> na ňu nemyslieť.
(2a) Bol ňou posadnutý a musel na ňu myslieť.

9. Záver

Možno sumarizovať, že funkcia negácie pri modálnych relátoroch súvisí so logicko-sémantickými, komunikačno-pragmatickými a konštrukčnými faktormi.

a) Logicko-sémantické faktory.

Primárnou funkciou negácie pri modálnych relátoroch je iniciovať zmenu modálnej hodnoty. V rámci deontickej a cirkumstančnej modálnosti sa realizujú nasledujúce zmeny modálnych hodnôt.

Pri modálnej hodnote NECESITATÍVNOSŤ sa prostredníctvom negácie

- neguje nevyhnutnosť realizácie deja (Ext *musieť*),
- potvrdzuje sa nevyhnutnosť nerealizácie deja (Int *musieť*),
- potvrdzuje sa nevyhnutnosť realizácie deja (Int-ext *môcť*, *mať*, *smieť*, *vedieť*).

Pri modálnej hodnote POSIBILITA sa prostredníctvom negácie

- neguje možnosť realizácie deja (Ext *môcť, mať, smieť*),
- potvrdzuje sa možnosť nerealizácie deja (Int *môcť*),
- potvrdzuje sa možnosť realizácie deja (Int-ext *musieť*).

Pri modálnej hodnote VOLITÍVNOSŤ sa prostredníctvom negácie

- neguje vôľa realizovať dej (Ext *chcieť*),
- potvrdzuje vôľa nerealizovať dej (Int *chcieť*),
- potvrdzuje vôľa realizovať dej (Int-ext *chcieť*).

Pri modálnej hodnote ABILITA sa prostredníctvom negácie

- neguje schopnosť realizovať dej (Ext *vedieť*),
- potvrdzuje schopnosť nerealizovať dej (Int *vedieť*),
- potvrdzuje schopnosť realizovať dej (Int-ext *vedieť*).

V prípadoch, kde ide o modálne hodnoty identické s kladnými tvarmi kolokácií modálnych relátorov a ich komplementov, má negácia rolu výhradne pragmatickú a dané kolokácie sú štylisticky príznakové.

V rámci epistemickej modálnosti sa prostredníctvom negácie

- ruší vysoká pravdepodobnosť platnosti deja (Ext *musieť*),
- ruší stredná pravdepodobnosť platnosti deja (Ext *mať*),
- ruší nízka pravdepodobnosť platnosti deja (Ext *môcť*),
- potvrdzuje vysoká pravdepodobnosť neplatnosti deja (Int *musieť*),
- potvrdzuje stredná pravdepodobnosť neplatnosti deja (Int *mať*),
- potvrdzuje nízka pravdepodobnosť neplatnosti deja (Int *môcť*).

Teoreticky sa prostredníctvom negácie v rámci epistemickej modálnosti

- potvrdzuje vysoká pravdepodobnosť platnosti deja (Int-ext *môcť*),
- potvrdzuje stredná pravdepodobnosť platnosti deja (Int-ext *mať*),
- potvrdzuje nízka pravdepodobnosť platnosti deja (Int-ext *musieť*).

Keďže interno-externá negácia nie je v korpuse frekventovaná, mnohé prípady nemožno doložiť konkrétnymi príkladmi.

b) Komunikačno-pragmatické faktory

Pokiaľ ide o komunikačno-pragmatické funkcie negácie, možno konštatovať, že sekundárne sa negácia podieľa na indikácii komunikačných funkcií v jednotlivých typoch komunikačných aktov, negáciu teda možno priradiť ku komunikačným výpovedným formám, ktoré slúžia na indikovanie niektorých druhov a odtieňov komunikačných funkcií. Práve vo funkcii spoluindikátora komunikačných funkcií dochádza pri negácii k transpozíciám a neutralizáciám kladu a záporu.

c) Konštrukčné faktory

Z konštrukčných dôvodov možno spomenúť ustáľovanie a konvencionalizáciu niektorých štruktúr s negovaným modálnym relátorom, ktoré sa funkčne špecifikujú na indikáciu istých komunikačných funkcií, ako aj pomerne vysoké zastúpenie internej a interno-externej negácie pri koordinácii infinitívov v rámci zloženého predikátu.

Literatúra

- BĚLIČOVÁ, Hana: Modální báze jednoduché věty a souvětí (K modální charakteristice vedlejších vět). Praha: Ústav pro jazyk český ČSAV 1983. 155 s.
- DOLNÍK, Juraj: Lexikológia. Bratislava: Univerzita Komenského 2003. 236 s.
- ĐUROVIČ, Ľubomír: Modálnosť. Lexikálno-syntaktické vyjadrovanie modálnych a hodnotiacich vzťahov v slovenčine a ruštine. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1956. 220 s.
- Encyklopedický slovník češtiny. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2002.
- ESVAN, François: Několik poznámek k futuru modálních sloves ‚moci‘ a ‚muset‘ v češtině. In: Jazyk a jazykoveda. Eds. R. Blatná – V. Petkevič. Praha: ÚČNK FF UK 2005, s. 285 – 299.
- GREPL, Miroslav – KARLÍK, Petr: Skladba češtiny. Olomouc: Votobia 1998. 512 s.
- HIRSCHOVÁ, Milada: Pragmatika v češtině. Olomouc: Univerzita Palackého 2006. 244 s.
- IVANOVÁ, Martina: Valencia statických slovíes Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Prešovensis. Monographia 67 (AFPh UP 150/232). Prešov: Prešovská univerzita, Filozofická fakulta 2006. 273 s.
- IVANOVÁ, Martina: Status modálnych relátorov v slovenčine ako výsledok gramatikalizačných a degramatikalizačných procesov. In: Aspektuálnosť a modálnosť v slovenčine. Ed. M. Sokolová – M. Ivanová. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, 2009a, s. 152 – 170. (Elektronická publikácia. Dostupné na: <<http://www.pulib.sk/>>)
- IVANOVÁ, Martina: Modálne relátory ako modifikátory ilokučnej sily výpovede. In: Aspektuálnosť a modálnosť v slovenčine. Ed. M. Sokolová – M. Ivanová. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, 2009b, s. 232 – 249. (Elektronická publikácia. Dostupné na: <<http://www.pulib.sk/>>)
- KARLÍK, Petr: Pojistkové věty. SPFFBU, A 43. Brno: MU 1995, s. 49 – 59.
- Mluvnice češtiny III. Skladba. Praha: Academia, 1987. 738 s.
- NIŽNÍKOVÁ, Jolana – SOKOLOVÁ, Miloslava: Valenčný slovník slovenských slovíes. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity 1998. 272 s.
- PANEVOVÁ, Jarmila – BENEŠOVÁ, Eva – SGALL, Petr: Čas a modalita v češtině. Praha: Univerzita Karlova 1971. 170 s.
- PAVLOVIČ, Jozef: Negácia v jednoduchej vete. Bratislava: Slavistický kabinet SAV 2003. 138 s.
- SLANČOVÁ, D.: Základy praktickej rétoriky. Prešov: Náuka 2001.
- Slovenský národný korpus. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV 2008. Dostupný z WWW: <http://korpus.juls.savba.sk>.